

מצוות ספירת העומר

א. האם ספירת העומר היא כיום מצוה מן התורה?

וספרתם לכם ממחרת השבת, מיום הביאכם את עומר התנופה, שבע שבתות תמימות תהיינה. עד ממחרת השבת השביעית תספרו חמישים יום, והקרבתם מנחה חדשה לי'... סלת תהיינה חמץ תאפינה... מהי מהותה של ספירת העומר? מנחת העומר מובאת משעורים שהם מאכל בהמה, אך בסיום הספירה אנו מביאים 'מנחה להשם' מחיטים שהם מאכל אדם. הספירה מעבירה אותנו ממצב בהמי למצב של אדם. ביציאת מצרים היו ישראל דומים לבהמה. היינו עם של עבדים הנאבקים למחייתם ושקועים בקיומם החומרי. בספירת העומר התקדמו ישראל מתוך ציפיה דרוכה לחג מתן תורה, לעבודת השם, למדרגת ה'אדם' המבין כי העיקר אינו עצם הקיום אלא התוכן הרוחני והייעוד שהוא נותן לחייו.

ההסבר שהבאנו תולה את הספירה בהקרבת מנחת העומר העשויה שעורים. אמנם דבר זה תלוי במחלוקת הראשונים: לדעת רוב הראשונים (תוס' מנחות סו ע"א, שו"ת הרשב"א ח"ג סי' רפד, רא"ש סוף פסחים, ארחות חיים, אבודרהם, נימוקי"י, ר"ן, טור, וכ"כ חיי"א קלא א, וזוהי דעת רוב הראשונים כמש"כ בברכ"י תפ"א, ושועה"ר סק"ב, וערוה"ש ב, ומשנ"ב סק"ד) ציווי התורה הוא לספור 'מיום הביאכם את עומר התנופה', כלומר – מיום הבאת מנחת העומר. כיום, משחרב המקדש ואין אנו מביאים את מנחת העומר, בטלה מצוות התורה. חכמים תיקנו לספור כ'זכר למקדש', אך מהתורה אין כיום מצוה לספור. לעומתם סוברים הרמב"ם ועוד ראשונים (רמב"ם תמידים ומוספים ז כב, רי"ף סוף פסחים, אגרות הרמ"ה עמ' קלט, ראבי"ה סי' תקכו, רי"ד, או"ז, חינוך, שבה"ל) כי הספירה מתחילה מיום ט"ז בניסן, ואינה תלויה בהבאת מנחת העומר. לפי שיטתם גם כיום המצוה היא מהתורה.

לפי הרמב"ם ניתן להסביר כי הספירה מחברת בין חג הפסח לחג השבועות. בפסח נצטוונו במצוה הראשונה שיש בה מעלה גדולה, ובשבועות קיבלנו את התורה. ספירת העומר מחברת בין המצוות המעשיות ובין לימוד התורה. הקשר בין התורה למצוות הוא הדדי: לימוד התורה גורם לשלימות המצוות, שהרי מי שלומד יודע כיצד לקיים את המצוות: "ותלמוד תורה כנגד כולם - תלמוד תורה שקול כנגד כולם, כי בתלמוד תורה ידע האדם את כל זה (=כל המצוות), כמו שביארנו בהקדמה שהתלמוד מביא לידי מעשה" (פירוש המשנה לרמב"ם, פאה א, א). הלומד תורה גם מבין את המצוות ומקיימן בהתלהבות, וכך נעשות המצוות באופן שלם. כך גם לאידך גיסא: קיום המצוות גורם לשלימות התורה, שהרי המצוות מופיעות את ערכי התורה במציאות, ובעזרתן היא מופיעה בעולם.

כיצד פסק השולחן ערוך בנושא זה? האם כיום ספירת העומר היא מן התורה? ננסה להוכיח זאת מתוך כמה הלכות שהובאו בשולחן ערוך, ונראה כי יש בדבר זה פנים לכאן ולכאן.

ראיה ראשונה:

כתב השולחן ערוך (תפ"א, א):

בליל שני אחר תפלת ערבית מתחילין לספור העומר, ואם שכח לספור בתחלת הלילה הולך וסופר כל הלילה. ומצוה על כל אחד לספור לעצמו. וצריך לספור מעומד ולברך תחלה. וסופר הימים והשבועות. כיצד, ביום הראשון אומר: היום יום אחד (בעומר), עד שמגיע לשבעה ימים ואז יאמר: היום שבעה ימים

שהם שבוע אחד (בעומר), וביום שמיני יאמר: היום שמונה ימים שהם שבוע אחד ויום אחד (בעומר), וכן עד שיגיע לארבעה עשר יאמר: היום ארבעה עשר ימים שהם שני שבועות (בעומר), ועל דרך זה מונה והולך עד מ"ט יום

השלחן ערוך פוסק כי יש למנות ימים וגם שבועות, ומכך יש ללמוד כי פסק שהספירה היא מדאורייתא. זאת משום שבגמרא תלו את שני הדינים זה בזה:

אמר אב"י: מצוה למימני יומי ומצוה למימני שבועי. רבנן דבי רב אשי מנו יומי ומנו שבועי. אממר מני יומי ולא מני שבועי, אמר: זכר למקדש הוא (מנחות סו, ע"א)

השולחן ערוך עצמו, בביאורו 'כסף משנה' על הרמב"ם, מבאר שכך הבין הרמב"ם:

ומה שכתב (הרמב"ם) 'בכל מקום ובכל זמן' - דעת רבינו (הרמב"ם) שאף בזמן הזה היא מצוה מן התורה. ובפרק ר' ישמעאל אמרינן 'אמר אב"י מצוה למימני יומי ומצוה למימני שבועי, רבנן דבי רב אשי מני יומי ומני שבועי, אממר מני יומי ולא מני שבועי אמר זכר למקדש הוא'... ומדברי רבינו נראה שהוא מפרש דאי הוה סבירא להו ד'זכר למקדש' בעלמא הוא לא הוה מצרכי למימני שבועי, ומשום דסבירא ליה דגם בזמן הזה מצוה מן התורה מצרכי למימני שבועי, ופסק (הרמב"ם) כוותיהו, וכך כתב הר"ן לדעת רבינו.

אמנם יש לדחות ראייה זאת, שהרי ה'כסף משנה' עצמו מציין שם כי ההבנה הפשוטה בגמרא אינה כדברי הרמב"ם:

ומשמע דאב"י ורב אשי נמי סברי דזכר למקדש בעלמא הוא ואפ"ה מצוה למימני שבועי, ומדברי רבינו נראה שהוא מפרש דאי הוה סבירא להו ד'זכר למקדש' בעלמא הוא לא הוה מצרכי למימני שבועי

כלומר: ייתכן שגם אב"י ורב אשי סוברים שמדובר ב'זכר למקדש', אלא שמכל מקום יש לספור לדעתם גם שבועות שהרי 'כל דתקון רבנן – כעין דאורייתא תקון'. אכן הטור פוסק שמצוות הספירה היא מדרבנן, ובכל זאת פוסק כי מצוה למנות ימים וגם שבועות. הרי שאין כאן ראייה.

ראיה שניה:

מי ששואל אותו חבירו... 'כמה ימי הספירה בזה הלילה?' יאמר לו: 'אתמול היה כך וכך', שאם יאמר לו:

'היום כך וכך' - אינו יכול לחזור ולמנות בברכה (שו"ע תפ"ט, ד)

דברי השולחן ערוך כאן נסתרים לכאורה מדבריו בדיני קריאת שמע, שם נפסק כי מצוות צריכות כוונה:

יש אומרים שאין מצות צריכות כוונה, ויש אומרים שצריכות כוונה לצאת בעשיית אותה מצוה, וכן הלכה

(שו"ע o, ד)

אדם שמשיב לחבירו מהי הספירה היום אינו מתכוון לצאת ידי חובה, מדוע אם כן פוסק השולחן ערוך כי לא יוכל לספור אחר כך בברכה?! מקושיא זאת הוכיחו כמה אחרונים כי לדעת השולחן ערוך ספירת העומר היא מדרבנן (ראה פרמ"ג תפ"ט, א"א סק"ה). המג"א (סי' ס, בשם הרדב"ז, ראה משנ"ב ס סק"י ובשעה"צ תפ"ט כו) סובר כי אמנם מצוות צריכות כוונה אך במצוות דרבנן אין צורך בכוונה. מכיון שהספירה היא מדרבנן הרי שהאומר לחבירו כמה ימי הספירה היום יצא ידי חובה, אף שלא כיוון לצאת. אלא שגם ראייה זאת ניתן לדחות: יש מהאחרונים (הובאו בביאור"ה ס, ד, ד"ה 'וכן הלכה') שכתבו כי השולחן ערוך לא דחה לחלוטין את הדעה ש'מצוות אין צריכות כוונה' אלא רק הכריע כי חובה לחשוש לדעה השניה. לפי זה השולחן ערוך יסבור כי כאשר האדם קיים מצווה ללא כוונה עליו לחשוש ולעשות בשנית את המצווה, אך גם לדעת השולחן ערוך לא יברך שוב, שהרי עליו לחשוש גם לצד השני, שמא כבר יצא אף על פי שלא כיוון.

נראה כי ניתן לדחות הוכחה זאת בצורה נוספת, ולשם כך נקדים ונעיין מעט בסוגי הכוונות:

ישנם שלשה סוגי כוונה (ראה ב"א"ה ס, ד): פעמים שאדם עושה דבר מבלי משים, כשהוא 'מתעסק', מבלי שהוא מודע למעשיו. לדוגמא: אדם יכול להיכנס לבית מבלי לשים לב שגגו של הבית הוחלף בסכך. זוהי הכוונה הבסיסית ביותר: מודעות לעשיית הפעולה. בדברי השולחן ערוך שהבאנו לעיל מדובר על כוונה נוספת - כוונה לצאת ידי חובה. אדם יכול להיכנס בליל סוכות לסוכת חבירו לצורך ביקור. הוא אמנם מודע למעשהו אך לא מכוון לצאת בכך ידי חובת המצווה. בענין זה פסק השולחן ערוך כי צריך לכוון לצאת ידי חובה. ישנה כוונה ברמה גבוהה עוד יותר - כוונה לתוכנה הפנימי של המצווה. פעמים שאדם נכנס לסוכה מתוך מודעות ואף מתוך כוונה לקיים בכך את מצוות הבורא, אולם הוא אינו יודע כי יש בכך זכר לענני הכבוד. הכוונה מהסוג השלישי נצרכת רק במצוות מיוחדות כגון מצוות סוכה (משנ"ב תרכה, סק"א), ובדרך כלל די בכוונה השנייה. מה יהיה הדין כאשר אדם נכנס לסוכה בדחילו ורחימו, מתוך ידיעה שהסוכה היא 'צלא דמיהמנותא' ו'זכר לענני הכבוד', אך בלי כוונה לצאת ידי חובה? נראה כי אדם שכזה יצא ידי חובה, שהרי הוא אמנם לא כיוון את הכוונה השנייה אך הוא כיוון את הכוונה הנעלית יותר.

בסידורים שנדפסו בדורות הקודמים לא הופיעה הלכה המחייבת לכוון לפני קריאת שמע לצאת ידי חובה. מדוע? הלא לכאורה 'מצוות צריכות כוונה' ומי שלא התכוון איבד מצווה יקרה זאת? לפי ההסבר שהבאנו הדבר מובן, שהרי המכוון לקבל עליו עול מלכות שמים וודאי יצא ידי חובה, גם אם לא התכוון במפורש לצאת ידי חובת מצוות קריאת שמע. כך נסביר גם את ענין ספירת העומר: מי שאומר לחבירו כמה ימים היום אמנם לא כיוון לצאת בכך ידי חובה, אך סוף סוף יש בידו את מהות המצווה - האמירה שהיום עברו כך וכך ימים מאז ט"ז בניסן. משום כך הוא לא יוכל לספור שוב בברכה באותו הערב, למרות שלא כיוון לצאת ידי חובה.

ראיה שלישית:

כתב הב"י בשם הר"ן:

והר"ן כתב: רוב המפרשים מסכימים דספירת העומר השתא, דליכא הבאה ולא קרבן, אינה אלא מדרבנן בעלמא זכר למקדש. ולפיכך אמרו בתוספות דכיון דמדרבנן היא טוב לספור ביום ראשון בספק חשכה, כדי שיהיו שבע שבתות תמימות לגמרי. ואין זה נכון שיכניס עצמו בספק לכתחלה... אבל הרמב"ם כתב (תמידין ומוספין ז, כד) שמצוה זו של ספירת העומר מוטלת על כל איש ישראל בכל מקום ובכל זמן, עד כאן לשונו התוספות מסבירים כי מכיון שלדעתם המצוה היא מדרבנן, הרי ש'ספק דרבנן לקולא' ולכן ניתן לספור כבר ב'בין השמשות', אף על פי שהוא רק ספק לילה. הר"ן כותב שאין זה נכון להכניס את עצמו לכתחילה לספק, אך גם הוא יודה שמי שנאלץ מסיבה כל שהיא לספור ב'בין השמשות' - יצא ידי חובה לפי הסוברים שהספירה היא מדרבנן. מדברי השולחן ערוך עולה כי מעיקר הדין ניתן לספור 'כשתחשך' - בבין השמשות, ורק ה'מדקדקים' מחמירים וסופרים רק בצאת הכוכבים:

אם טעו ביום המעונן וברכו על ספירת העומר, חוזרים לספור כשתחשך. והמדקדקים אינם סופרים עד

צאת הכוכבים, וכן ראוי לעשות (שו"ע תפט, ב)

מכאן נראה כי השולחן ערוך פסק שכיום המצווה היא מדרבנן¹.

כמה מפוסקי דורנו (הליכות שלמה, ילקוט יוסף, תשובות והנהגות) כתבו שטוב להשמיט לפני ספירת העומר את המילים: "הנני מוכן ומזומן לקיים מצוות עשה כמו שכתוב בתורה...". זאת משום שכבר למדנו כי נראה שלדעת השולחן ערוך מצווה זו אינה

¹ עיין משנ"ב תפט, ס"ק י"ד.

מהתורה. אמנם, מכיון שפסיקת השולחן ערוך בענין זה איננה ברורה לחלוטין, וגם הלשון 'מצוות עשה' יכולה להיות מכוונת גם למצוות עשה מדרבנן, הרי שניתן להליץ טוב על מנהג ישראל קדושים האומרים נוסח זה (וראה דרכי חיים ושלום והליכות שלמה).

ב. אמירת אמן

הבית יוסף הביא (בס"א תפט) את דברי הרשב"א:

כתב הרשב"א (ח"א סי' תנח): שאלת כשחזן מקדים לברך והקהל עונין אחריו 'אמן', מי שחזר ובירך לאחר מכאן אם הוא ברכה לבטלה? תשובה: אם דעת היחידים שלא לצאת בספירת השליח צבור צריך לחזור ולברך, ואף על גב דקיימא לן 'מצות אין צריכות כוונה', כתבו רבותינו הצרפתים (סוכה לט ע"א) דדוקא מן הסתם, אבל אם אינו רוצה לצאת בו - לא

הרשב"א פוסק שאדם אינו יוצא בברכת שליח הציבור אם אינו רוצה לצאת בברכתו. אמנם 'מצוות אין צריכות כוונה' אך זהו כאשר האדם לא התכוון לצאת וגם לא התכוון שלא לצאת. כאן מתכוון האדם שלא לצאת ולכן אינו יוצא בברכת השליח ציבור, והוא יכול לברך אחריה בעצמו. מדבריו עולה כי אדם צריך לכוון במפורש ולחשוב בלבו: 'אינני רוצה לצאת בספירת שליח הציבור'.

באופן תמוה השולחן ערוך לא הזכיר בפסקיו הלכה זאת, למרות שמדובר בהלכה מעשית ונצרכת שהובאה בבית יוסף ללא חולק. מה טעם הדבר?

ניתן להציע הסבר פשוט להשמטה זאת: הרשב"א סובר שמצוות לא צריכות כוונה, אך כבר ראינו כי השולחן ערוך פסק שמצוות צריכות כוונה. לדעת השולחן ערוך אדם אינו יוצא בספירת השליח ציבור שהרי לא התכוון במפורש לצאת בה, ולכן אדם הרוצה לספור בעצמו אינו צריך לחשוב מאומה בזמן שהש"ץ סופר.

לכאורה היה מקום להקשות על תירוצונו: הלא כפי שכבר ראינו חלק מהאחרונים נקטו שבמצוות דרבנן אין צורך בכוונה גם לפי השולחן ערוך, ולעיל הבאנו ראייה לפיה ספירת העומר היא מצווה מדרבנן. יוצא אם כן שבספירת העומר יסכים השולחן ערוך לדברי הרשב"א שמצווה זו אינה צריכה כוונה?

לדעתי אין מקום לקושיא זאת, שכן יש לחלק בין עשיית מצוה לבין דין 'שומע כעונה'. כאשר אדם עושה מצווה ללא כוונה הרי סוף סוף המצווה נעשתה על ידו, ומשום כך יש הגיון גדול לומר כי הוא יצא ידי חובה, לפחות במצוות דרבנן. לעומת זאת ישנו מצב אחר בו אדם רק שומע את חברו, בלי לעשות כל פעולה, והוא מעוניין להיחשב כאילו הוא בעצמו אמר את הדברים. במצב כזה יסבור השולחן ערוך כי יש צורך להתכוון לצאת ידי חובה על ידי השמיעה, גם במצוות דרבנן.

ג. ספירה לפני בין השמשות

הבאנו לעיל את מחלוקת הראשונים בענין ספירה בזמן 'בין השמשות'. לדעת הפוסקים שהספירה היא מדרבנן הרי שספירה בזמן זה מועילה, ולדעת הסוברים שהספירה היא מדאורייתא הרי ש'ספק דאורייתא לחומרא'.

מה יהיה דינו של מי שספר 'מבעוד יום', לפני בין השמשות? השולחן ערוך (תפט, ג) פוסק כי ספירה לפני הלילה אינה ספירה:

המתפלל עם הצבור מבעוד יום - מונה עמהם בלא ברכה, ואם יזכור בלילה יברך ויספור

היה מקום לומר כי הסופר אחר 'פלג המנחה' נכנס לספק שמא יצא בכך ידי חובתו, ומשום כך יספור בלילה ללא ברכה, שהרי 'ספק ברכות להקל'. אולם השולחן ערוך פוסק כי אותו אדם יוכל אף לברך בלילה, ומכאן מוכח שלדעתו ספירה לפני השקיעה אינה ספירה כלל.

מה יהיה הדין כאשר אותו אדם ספר מבעוד יום אך שכח לחזור ולספור בלילה? מדברי השולחן ערוך ברור כי ימשיך לספור בשאר הימים בברכה, אלא שהדברים תמוהים: הרי לפי החשבון שהבאנו ספירתו מבעוד יום לא הועילה לו מאומה, ומשום כך יהיה עליו לספור בשאר הימים ללא ברכה? השולחן ערוך (תפ"ט, ח) פוסק כי "אם שכח לברך באחד מהימים, בין יום ראשון בין משאר ימים, סופר בשאר ימים בלא ברכה", ואדם זה הרי נחשב כמי שלא ספר, שהרי ספירה מבעוד יום אינה מועילה כלל! כדי להסביר את הדבר נקדים ונעיין במחלוקת נוספת.

כתב עוד בה"ג (=בעל הלכות גדולות) שאם שכח לברך באחד מן הימים שלא יברך עוד בימים שלאחריו. ורב סעדיה כתב שאם שכח באחד מן הימים יברך בימים שלאחריו חוץ מלילה הראשון שאם שכח ולא בירך בו שלא יברך עוד. ורב האי כתב בין בלילה הראשון בין בשאר לילות אם שכח ולא בירך בו יברך בשאר לילות, וכך כתב הר"י (טור סי' תפ"ט)

לדעת בה"ג וסיעתו המאבד יום אחד מימי הספירה לא יוכל להמשיך ולספור, שהרי הפסיד את הספירה השלימה. בספירה נאמר 'תמימות תהינה', והמאבד יום אחד הפסיד לפיכך את כל הספירה. אמנם לדעת התוספות וסיעתם כל יום הוא מצוה בפני עצמה, והמאבד יום אחד לא הפסיד את הימים הבאים.

השולחן ערוך חשש לדעת בה"ג רק לגבי הברכה, ולפיכך פסק שמי שאיבד יום ימשיך ויספור בשאר הימים אך לא יברך, שהרי לפי בה"ג ברכתו תהיה לבטלה ו'ספק ברכות – להקל'. אמנם אם ישנו ולו ספק קל שמא ספר האדם כהוגן - האדם יוכל גם לברך בימים הבאים (תרוה"ד לו). כך לדוגמא אדם שמשופק האם זכר לספור באחד הימים - ממשיך לספור בשאר הימים בברכה. זאת אף על פי ש'ספק ברכות להקל' אפילו ב'ספק ספיקא'². עולה מכאן כי השולחן ערוך חשש אמנם לדעת בה"ג (לענין הברכה), אך בכל ספק קל נסמוך על דעת רוב הפוסקים שחלקו על בה"ג.

מעתה תובן השאלה שהבאנו: מי שספר מבעוד יום יכול לחזור ולספור בלילה בברכה שהרי לרוב ככל הדעות ספירה מבעוד יום אינה מועילה. אולם אם שכח לספור בלילה - עליו לספור בלילות הבאים בברכה, שהרי כדי לדחות את דעת היחיד של הבה"ג די בספק הקטן שמא ספירה אחרי 'פלג המנחה' מועילה.

ד. קטן שהגדיל בימי הספירה

נביא השלכה נוספת לעקרון שהבאנו:

האחרונים נחלקו מה דינו של קטן שנהיה בר מצוה בתוך ימי הספירה. רבים עסקו בסוגיא זאת, וסברות רבות נאמרו בכך. נזכיר כאן מעט מן המעט.

יש שנקטו שלא יברך (פרי הארץ, שלמי ציבור, מועד לכל חי, החיד"א בברכי יוסף סק"כ, אבני נזר ח"ב סי' תקלט, יבי"א ג' כח), שהרי עד עתה לא היה מחוייב בדבר. הדבר דומה לגר שנתגייר בימי הספירה שאינו סופר בברכה לדעת רוב הפוסקים (ברכ"י שם; ערוה"ש תפ"ט, טו; ועוד). לעומת זאת רבים פסקו כי הקטן יכול להמשיך ולספור בברכה (מנ"ח מצוה שו, שו"ת כת"ס או"ח כט; ערוה"ש תפ"ט, טו; כף החיים צד; אור לציון ח"א, צה; שלמי מועד עמ' תמו בשם הגרש"ז אוירבאך, הרב וואזנר, ועוד), שהרי גם בקטנותו היה חייב לספור מזרעו. הגר"ע יוסף דוחה סברא זאת ומוכיח כי החיוב אינו מוטל על הקטן אלא אביו הוא זה שמחוייב לחנכו במצוות.

² דוגמא נוספת ניתן להביא מדין 'אונן'. אדם שמת לו מת חייב לדאוג לקבורתו ולכן הוא פטור מכל המצוות, ובכללם מספירת העומר. כיצד יוכל האונן להמשיך ולספור בשאר הלילות בברכה? הביאור הלכה (תפ"ט, ח, ד"ה 'בלא ברכה') מביא כי לדעת הנודע ביהודה האונן יכול לספור, בין היתר משום שמדובר במצווה קצרה שאינה מסיחה את דעתו מחובת הקבורה, "ועל פי כל זה דעתו דיספור בשעה שמתו מוטל לפניו בלא ברכה ושוב יכול לספור בכל הימים בברכה, מאחר דבלא זה יש פוסקים דלא בעינן כלל תמימות" (לשון הביאור"ה שם).

הגאון הרב צבי פסח פראנק, רבה של ירושלים, מביא מסברתו חידוש בענין (הר צבי ה"ב עו): לדעתו הקטן יכול להמשיך ולספור בברכה משום שאף אם לא היה מחוייב בספירה הרי סוף סוף בפועל הוא ספר את הימים, ולכן ספירתו היא 'תמימה' ושלימה. מבחינה פורמאלית ומשפטית יש מקום לומר שהקטן נחשב כמי שלא ספר, ולכן לא יוכל לספור בברכה לאחר שהגדיל, אולם מבחינה מעשית הרי סוף סוף יש כאן ספירה, ולכן יש מקום להתיר לקטן לברך על ספירתו.

מכיון שכבר ראינו כי בכל ספק קל איננו חוששים לדעת בה"ג, הרי שגם כאן נראה לפסוק כי ימשיך ויספור בברכה.